

**ГОЛОВКО О. Б. КОРОНА ДАНИЛА
ГАЛИЦЬКОГО: ВОЛИНЬ І ГАЛИЧИНА
В ДЕРЖАВНОПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ РАНЬОГО
ТА КЛАСИЧНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ. —
К.: ВД «Стилос», 2006. — 576 с.**

Нова книга відомого українського історика Головка Олександра Борисовича «Волинь і Галичина в державнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи (IX — перша половина XIII ст.)» розглядає важливу проблему, яка має зараз велику наукову і суспільно-політичну актуальність. В силу особливостей розвитку науки в радянській історіографії практично не проводилося серйозних наукових досліджень з питань виникнення і розвитку державності в Україні. Не було підготовлено синтетичних праць з цієї проблематики і за кордоном, у тому числі українськими істориками діаспори. Висновки ж, зроблені представниками української історичної школи XIX — першої половини XX ст., які на сьогодні є значною мірою застарілими і неповними, були поставлені під сумнів істориками-марксистами. Опрацювавши величезну кількість джерел і проаналізувавши стан наукової розробки проблеми, автор дійшов висновку про важливість системного її вивчення, спираючись на нові методологічні підходи.

Книга є результатом багаторічних наукових пошуків історика, які вже знайшли своє відбиття у його монографії «Роман Мстиславич та його доба. Нариси політичного життя Південної Русі XII — початку XIII ст.», численних статтях, розділах колективних монографій, виступах на наукових конференціях. Головною метою підготовки книги є дослідження складного процесу політичного та державного розвитку населення Волині і Галичини в добу існування Київської Русі та в період удільних південноруських князівств. Хронологічно розгляд розпочинається добою «Ве-

ликого переселення народів», а завершується часом монгольської експансії на Східну та Центральну Європу та першими роками існування Золотої Орди — держави монгольських ханів в Нижньому Поволжі, яка істотно вплинула на політичне життя сусідніх країн та народів Центрально-Східної Європи, Кавказу, Близького та Середнього Сходу. Таким чином, аналіз проблеми державно-політичного поступу населення Прикарпаття і Волині проводиться в межах великого за часом періоду на тлі політичних процесів у Центрально-Східній Європі.

Структура книги, що складається із передмови, дев'яти розділів та післямови, в цілому є вдалою. Основний текст доповнюють примітки, синхронна таблиця, іменний та географічний покажчики, резюме англійською мовою. Майже в кожному розділі (крім першого і останнього) аналізуються конкретні явища і події політичної історії регіону Прикарпаття та Волині, а також вивчаються процеси державнополітичного поступу в цілому у народів Центрально-Східної Європи. При цьому, виходячи з потреб наукового аналізу, в усіх розділах автором пропонуються важливі науково-теоретичні вирішення тих чи інших проблем. Так, дослідник пропонує використовувати при розгляді внутрішньополітичних міжкнязівських конфліктів поняття «громадянські війни», адже до них залучалось багато вільних і залежних від феодалів людей. При цьому О. Б. Головка подає характеристику державного життя Центрально-Східної Європи, аналізує проблему взаємин князівської та боярської верств на Русі в удільну добу.

Необхідно зазначити, що в історіографії ХХ ст. не існує єдиної точки зору щодо питань державного розвитку як у слов'ян Східної Європи взагалі, так і населення Волині й Галичини давньоруського часу. І досі недостатньо з'ясованим є питання про виникнення держави Русь та механізми її функціонування. Не вивченим є питання про статус перебування в її складі колишніх племінних союзів та «племінних князівств». Нарешті, остаточно не визначена хронологія та особливості розвитку відносно єдиної Давньоруської держави. Досі не вироблено якихось єдиних оцінок щодо політичного розвитку давньоруських князівств в удільну добу. Такий стан речей пояснюється, з одного боку, загальною склад-

ністю дослідження теми, а з іншого — тим, що догматичний марксистський метод вивчення державницьких процесів не виявився оптимальною методологією наукових пошуків. На невирішеність проблеми істотно вплинув і загальний ідеологічний чинник, який серйозно заважав проведенню ґрунтовних наукових досліджень в радянській історіографії. Тут слід нагадати нав'язані історичній науці тоталітарним режимом стереотипи і «аксіоми», які культивувалися не тільки в популярних книжках, а у монографічних розробках, зокрема, таких, як постулат про давньоруську народність, міфологема про Київську Русь як «колиску» трьох братніх народів, жорстка прив'язка розвитку державницьких процесів до ходу феодалізації давньоруського суспільства тощо. Реакцією на таку ситуацію, на що справедливо звертає увагу О. Б. Головка, стало виникнення специфічної наукової школи лєнінградських, зараз санкт-петербурзьких, вчених, засновником якої є І. Я. Фроянов. Представники школи становлення державності у східних слов'ян відносять на дуже пізній час. Не в меншій, а може, навіть, більшій мірі вплив позанаукових факторів позначився на дослідженні історії Волині та Галичини. Тут слід нагадати про тривалу (по суті, безпредметну) дискусію щодо існування в XIII — першій половині XIV ст. Галицько-Волинської держави. Попри безумовні досягнення науковців у розробці конкретних тем, пов'язаних із дослідженням етнополітичних процесів, матеріальної та духовної культури населення регіону, стан вивчення політичної історії краю залишає бажати кращого.

Автор рецензованої книги не тільки прагне подолати всі існуючі для наукового аналізу перепони, а й пропонує абсолютно логічні, з позиції нинішнього стану науки, нові методологічні підходи. Саме про них йдеться в першому розділі дослідження, де автор відзначає недосконалість марксистського методу вивчення політичних процесів, відзначає більшу вагомість цивілізаційних підходів до аналізу суспільного розвитку. Тут він викладає своє розуміння понять «держава» та «державність», відзначає важливість використання категорій «суб'єкт державницького життя» та «об'єкт державницького життя». Історик дає також визначення понять суверенності політичного розвитку суспільних груп, звер-

тає увагу на необхідність вивчення такого явища, як визначення легітимності державної влади. Хочемо підкреслити, що методологічні підходи до вивчення державницького поступу, запропоновані О. Б. Головком, є вкрай важливими не тільки для періоду, що розглядається в його книзі, а і взагалі для будь-яких досліджень з проблематики державного розвитку України протягом всієї її історії.

Загальні теоретичні підходи, які виписані у першому розділі, є методологічною основою для написання наступних розділів праці, виходячи з конкретних проблем, які розглядає автор. Визначення О. Б. Головком свого наукового інструментарію дозволяє йому абсолютно по новому подивитися на проблему політичних процесів у Південно-Західній Русі. Така постановка є цілком природною, бо політична історія Волині та Галичини має чималу історіографію. Достатньо згадати праці відомих вчених Д. Зубрицького, І. Шараневича, М. С. Грушевського, В. Т. Пашути, І. П. Крип'якевича, М. Ф. Котляра, Я. Д. Ісаєвича, О. В. Майорова, Л. В. Войтовича та інших. Слід підкреслити, що ця історіографія проаналізована дослідником концептуально. Володіючи необхідною кваліфікацією, автор книги уник досить поширеного методу своєрідних анотацій на праці попередників, а розглядає історіографію в проблемно-хронологічному аспекті, розуміючи її як процес еволюції думок і концепцій в їх динаміці. При підготовці дослідження широко використані висновки багатьох спеціалістів — археологів, правознавців, етнографів, фольклористів, політологів тощо.

В монографії аналізується широке коло джерел як давньоруського, так і іноземного походження, що також свідчить про її вагомість. Важливо, що дослідник не тільки визначає джерела, але і звертає увагу на особливості роботи з історичним інформаційним потоком, відзначає важливість при здійсненні наукового аналізу серйозного врахування особливостей написання кожного з джерел, їх жанр та авторську позицію. Визнаючи пріоритет літописного та іншого матеріалу давньоруського походження, слід зауважити, що використання автором іноземних пам'яток є дуже важливим для вивчення середньовічного періоду Західного регіону

України, який мав особливо виражений європейський вектор розвитку.

Аналіз політичного минулого Прикарпаття та Волині проводиться автором на фоні аналогічного розгляду процесів у слов'ян Східної Європи, а також інших народів Європи, Візантії, кочівників причорноморських степів. Цей розгляд не зводиться лише до вивчення системи взаємодії різних етнополітичних формувань, а передбачає порівняння соціально-політичного поступу степовиків, перш за все у сфері державно-політичного життя.

Вироблені на початку дослідження методологічні підходи дозволили автору намалювати нову картину політичного поступу історії Східної Європи, що особливо конкретизується на базі розгляду волинського та прикарпатського ареалів. В роботі досить ґрунтовно розглядається також історія українського Правобережжя, зокрема землі древлян, уличів і тиверців. Однак, на відміну від згаданих вище, цей ареал не став, користуючись термінологією автора монографії, суб'єктом державницького розвитку. Древляни опинилися під владою київських, а згодом і волинських князів. Території уличів та тиверців були захоплені печенігами, а потім половцями. У зв'язку з цим треба відзначити дуже цікаві спостереження автора про прикордонні (так звані буферні) зони між південноруськими князівствами, останніми та кочівниками. На Волині важливим є вивчення території Забужжя і Погорини. Історія Забужжя тісно пов'язана з проблемою літописних «Червенських градів», які поступово в XI–XII ст. увійшли до складу базових територій Волинської землі. В удільну добу волинська адміністрація багато уваги приділяє району Забужжя, який, на що справедливо звертає увагу дисертант, став на певний час предметом гострих суперечок між польськими і волинськими князями. Саме в цьому ареалі постала нова столиця держави Романовичів місто Холм, де і помер у 1264 р. перший король Русі Данило. Не менш цікавою є історія волинської Погорини. На специфіку розвитку цього ареалу, на думку автора книги, вплинув дуже давній конфлікт між волинянами та древлянами, який відбувся ще до моменту входження цих земель до складу держави Русь. Щодо XII ст. О. Б. Головка робить цікаве припущення, що Погорина була районом, який зе-

мельні володарі використовували для роздачі друго- та третьорядним князям. Такий же підхід дозволив автору зробити свій внесок і в питання розуміння проблеми земель так званих болохівських князів. Історик справедливо відзначає, що територію між Волинським, Галицьким та Київським князівствами, яку він називає Болохівщиною, не можна називати терміном «земля», підкреслює, що, крім слов'ян, там могли мешкати різні етнічні групи, у тому числі торки.

В рецензованій монографії чимало місця відводиться розгляду степового фактору розвитку Центрально-Східної Європи. Це обумовлено прагненням автора розглядати історію України княжої доби з цивілізаційних позицій. Увага до цієї теми викликана і тим, що степовий фактор серйозно впливав на політичний розвиток не тільки князівств Південної Русі (Київщини, Переяславльщини, Чернігівщини), а і земель Південно-Західної Русі. Населення степів було не тільки кочівницьким. Тут мешкали слов'яни, які знаходилися під контролем Києва, Чернігова та Галича. О. Б. Головка спеціально розглядає історію досі загадкових бродників, берладників, галицьких вигонців. Важливим є з'ясування автором місця східнослов'янського суспільства в житті середньовічного світу. Це робиться в книзі на прикладі розгляду питань про використання давньоруськими книжниками візантійських політико-ідеологічних концепцій і уявлень, про титулатуру носіїв державної влади в контексті загальносвітових уявлень про владу володарів, ставлення Русі до хрестоносного руху. Розгляд цих питань показує велике місце, яке займали Волинь і Галичина не тільки в історії Русі, а і в цілому в історії середньовічного євразійського континенту.

О. Б. Головком чітко доведено, що державницький розвиток йшов двома шляхами. Перший відбувався за рахунок реалізації власних потреб конкретних спільностей, які для повної реалізації свого політичного потенціалу створювали державний організм, формували інститути державного управління. Другий передбачав поширення державницьких впливів іззовні на конкретні етнополітичні спільності, які в такому випадку жили державницьким життям країн, що поширювали на них свій політичний вплив. В роботі

дана оцінка державі Русь в пору її розквіту в X — першій половині XI ст., характеристика розвитку давньоруських князівств в удільну добу.

Запропонована автором монографії концепція державницького поступу населення Русі княжої доби, у тому числі Волинської та Галицької земель, є логічною і у значній мірі новаторською. В монографії доводиться, що в IX–X ст. у слов'ян Східної Європи виникають ранньодержавні утворення. Їх О. Б. Головка пропонує називати постплемінними державами. Ці державні утворення досить тривалий час мали самостійний політичний розвиток, водночас заключали між собою союзницькі угоди, що було необхідно для здійснення широкомасштабних воєнних експедицій проти країн та народів Причорномор'я та Кавказу, для налагодження з ними стабільної економічної взаємодії.

Пізніше всі східнослов'янські ранньодержавні утворення опинилися у складі великої Київської Русі, яку вчений характеризує як державу імперського типу. Необхідно зазначити, що таке визначення держави Русь зараз досить часто зустрічається в літературі, проте О. Б. Головка не тільки його використовує, а і робить спробу пояснити причини виникнення подібних держав у різних народів. Тут, як, до речі, і в інших місцях праці, він вдало використовує компаративний метод дослідження.

Важливо, що автор розглядає низку проблем, без яких неможливо адекватно вирішити питання державного розвитку східного слов'янства. Зокрема, він запропонував своє бачення суб'єкта державотворчих процесів в Східній Європі. На думку О. Б. Головка, таким суб'єктом творення держави-імперії Русь була східнослов'янська етнічна спільність, що складалася з великої кількості племінних союзів, землі-князівства удільної доби творили регіональні етнічні народності, що виникли на базі зазначених союзів. В монографії запропоновані для використання науковцями визначення як давньоруська політична конфедерація, конфедерація земель-князівств. Зазначимо, що в науці вже широко використовується поняття «колективний патронат», під яким розуміється система контролю представниками декількох могутніх родів Рюриковичів над Києвом, де вони впроваджували спільного номі-

нального правителя. Це поняття було введено і аргументовано в ряді наукових праць О. Б. Головка.

Автор монографії чимало уваги приділяє розвитку східно-слов'янського суспільства в удільну добу, показує процес перетворення колишніх князівств-намісництв, що були складовими держави-імперії Русь, в суверенні землі-князівства. Він визначає як спільні риси, так і особливості суверенізації Волинської та Галицької земель. В роботі показана система взаємин князівської влади з різними суспільними верствами, перш за все боярством, продемонстровано, як ці взаємини впливали на політичний поступ, на генезу виникнення суспільних конфліктів. Автор доводить закономірність виникнення на базі Волинської та Галицької земель держави князя Романа Мстиславича — об'єднаного Галицько-Волинського князівства, докладно вивчає політичні процеси в прикарпатсько-волинському краї в період громадянської війни першої половини XIII ст., а також під час монголо-татарської навали на Східну Європу.

Отже, в рецензованій монографії запропоновано і аргументовано доведено нове бачення концепції розвитку народів Східної Європи загалом, Волині і Галичини зокрема, в добу раннього та класичного середньовіччя. Вперше з нових методологічних позицій викладено хід політичних процесів і подій у волинсько-прикарпатському краї протягом багатьох століть, показано місце Волині і Галичини княжої доби в історії Центрально-Східної Європи. О. Б. Головком досліджено вплив степового фактору на розвиток Південно-Західної Русі IX — першої половини XIII ст., дано нове розуміння поняття «Україна» стосовно монгольського періоду історії України, вивчено вплив сусідніх з Волинню і Галичиною держав на характер та перебіг внутрішньополітичного розвитку цих земель, змальовано достатньо докладну картину міжнародного життя краю, особливо його стосунків з Польщею, Королівством Угорщина, кочівницьким степом. Всі чільні аспекти проблеми досліджуються в динамічному розвитку на широкому тлі історичних процесів.

Водночас деякі позиції праці викликають певні застереження та побажання. На наш погляд, здобувач перебільшує роль і зна-

чення епізодично згадуваних в іноземних джерелах лендзян в етнополітичному розвитку Волині раннього середньовіччя. Авторіві варто було б ширше залучити результати археологічних досліджень для з'ясування питання про державницький поступ західноруських ранньодержавних формувань VIII–IX ст. На нашу думку, в праці досить фрагментарно представлена історія Волині в час перебування її в складі Давньоруської держави. При розгляді проблеми історії Волині XII–XIII ст. більше треба було уваги приділити історії удільних князівств, особливо східноволинських. На нашу думку, для більш повного показу державотворчих процесів в Південно-Західній Русі княжої доби варто було б завершити роботу не серединою XIII, а серединою XIV ст., коли власна державність в Галичині і на Волині згасає. Однак сказане в жодному разі не впливає на загальну позитивну оцінку рецензованої праці.

О. Б. Головка провів величезну, копітку роботу, всебічно висвітливши історію Волинської і Галицької земель на широкому історичному тлі в просторовому й часовому вимірах. Авторіві вдалося вирішити значне коло проблем, які до нього викликали суперечки серед дослідників. Монографія «Корона Данила Галицького», без перебільшення, є вагомим внеском у розвиток української історичної науки. Можна не сумніватися, що вона буде дуже корисною для студентів-істориків, вчителів, краєзнавців, всіх, хто цікавиться минулим нашої Батьківщини.

Михайло Кучинко